

Глава девета

ВЕЛИКИЯТ РАЗРИВ

Най-висшето, което въобще може да бъде направено за всяко същество — това е да го направиш свободно.

КИРКЕГОР

Историята на религиите свидетелства, че дори в извънбиблейския свят отдавна е съществувала смътната мисъл за някаква трагедия, създаваща преграда между Бога и човека, която обрекла хората на смърт. Така според бушменския мит, човечеството станало смъртно, защото не повярвало на божеството. Подобни сказания има и в други африкански племена¹. Шумерските и вавилонските легенди разказват за щастливите първобитни времена, когато хората и боговете са живели в мир. Египтяните разказвали за древния грях на човека пред Слънцето, който повлича след себе си сурово възмездие. Гърците смятали, че човешкият род носи в себе си бремето на вината на титаните, въстанали против Небето. Могат да се посочат аналогични представи и на жителите на древна Персия, Тибет и други страни². По такъв начин, според Шарл Секретан, следва да се признае, че "съзнателно или несъзнателно религиите са признавали някакъв безпорядък, някакво нарушение, което трябвало да бъде възстановено"³. Това усещане е един от източниците на мистическия страх и съзнанието за вина, които са живеели в човека. Общочовешкото чувство за вина пред Бога поражда първите опити за нейното изкупление. Не е ли свързано с тях широкото разпространение в древността на ритуалните забрани? Така нареченото т а б у не е нищо друго, освен наивен, сляпо предприеман опит да се избегнат нарушенията на висшата Воля⁴. Тя е някакъв отглас на този преломен момент, когато човек осъзнал себе си отдалечен от Бога.

Невъзможността да се пренебрегне това универсално чувство за греховност принуждава нерелигиозната мисъл да търси неговото "естествено" обяснение. Така Фройд предлага, че съзнанието за вина, а след него и религията и моралът са възникнали в "първобитната орда" след някакво колективно престъпление. Над хората в онова време като че ли властвал жесток и ревнив баща на клана, който запазвал за себе си жените и който изгонвал порасналите синове. "В един прекрасен ден, — продължава своята реконструкция Фройд — изгонените братя се съюзили, убили и изяли своя баща"⁵. Споменът за това убийство и изяждането на бащата поставил в края на краищата основата на тотемизма, табуто и първичната религия, в която бащата станал божество.

Такъв род теория за първородния грях изглежда не по-малко странна, тъй като налага да се мисли, че подобно събитие се е осъществявало във всички примитивни семейства, а така също, че първобитният човек се отличава с някаква особена добросъвестност (а нали според Фройд самата съвест достига до това древно престъпление). В този случай е трудно да се обясни и обстоятелството, че многобройните отцеубийци в по-нататъшната история ни най-малко не са били склонни да създават нова религия и морал. С една дума, очевидно Фройд предлага собствен "научен" мит, който, на свой ред, се нуждае от потвърждения и тълкувания. Нещо повече, това, че бащата на психоанализата е принуден да търси обяснение на вярата в първородния грях показва, че с нея трябва да се съобразяват дори противниците на религията.

Неофройдизмът се опитва да предложи по-убедителни теории, за да хвърли светлина върху това загадъчно явление. Ерих Фром е признал самия факт на дисхармоничност (или, както казва християнското богословие "повреденост") на човешката природа. Той я свързва с антропогенезиса. Според него човекът болезнено преживява своето скъсване с природата, над която смята изк-

ривяването на човешките връзки със света като едно от последствията на грехопадението.

Друг психоаналитик Юнг посочва дълбоките източници на мита за падението. Той говори за "колективно подсъзнателно", което, подобно на гробница, свързва човешкия дух в едно цяло"⁷. В този скрит слой е запечатано цялото минало на човечеството. Затова митовете следва да се разглеждат не просто като продукт на фантазията, а като отражение на историята на целия вид Homo Sapiens. Хипотезата на Юнг обаче разглежда не самата същност на мита, а само условията за неговото формиране и развитие.

* * *

В Библията даденото на древния Израил Откровение, преминава през пласта на народното митотворчество, което се извайва в конкретни образи, имащи многопланов смисъл. От една страна, Писанието вижда в Грехопадението определено с ъ б и т и е, което, подобно на антропогенезиса, е имало място във времето. От друга — то го описва не като обикновен исторически факт, а се ползва от символическия език на мита.

Първосъздаденият човек е представен там като "пазител" и "обработващ" това, което Бог е "посадил", като същество, поставено да "господства" над останалите твари (Бит. 1:26; 2:15). Това означава, че призиванието на човека е било не безделието, а създаването и продължаването на делото Божие. Като посланик на Логоса в света на враждата човекът имал велико космическо предназначение. На нас ни остава само да се досещаме колко далеч се е простирало то. Би било възможно човек да се окаже в състояние да започне коренно реструктуриране на материята, което би дало началото на нов космос, хармоничен и свършен. Във всеки случай неговото въздействие върху средата на обитаване би било благотворно за цялата природа и не би носило върху себе си чертите на разрушителна тирания.

Как да наречем това? Цивилизация от духовен тип? Неосъществен вариант на историята? Работата не е в названието. Не е ли най-добре да оставим старото библейско — Рай или Едем?

Според книга Битие докато човекът е бил в Едем, тварите не са му се противили. Като син на Земята и Небето той се трудил за цялото мироздание, над което бил поставен. Затова Творецът го надарил със сили, превъзхождащи цялата природа, а живото единение с Бога трябвало постоянно да храни и развива тези сили. Това, че до грехопадението първочовекът говори с Бога лице в лице, означава пълна откритост пред Него.

Ако човекът не е бил в състояние да избере друг път, освен следването на волята Божия, ако той е бил принуден да следва доброто, то той би бил строго програмиран механизъм, марионетка, а не богоподобно същество. Ако движението към Бога и съвършенството не би зависело от неговата воля, човекът би се принизявал до равнището на безсловесните.

Затова Библията и християнството така настойчиво подчертават значението на нашата свобода. Това съвсем не е догматична недостъпна за разума истина. Трудно е да се оспорва, че без свободата човекът едва ли би бил човек. Това признават дори такива защитници на детерминизма, каквито са Спиноза, Маркс и Фройд.

Библията от самото начало посочва необходимостта за човека да прави избор. Затова постоянно говорят св. Отци на Църквата и всичките християнски учители. Отчитайки тези положения Симон Франк пише: "Бихме ли се съгласили, че Бог от самото начало ни е създал такива, че автоматически от само себе си, без размисъл и разумно свободно решение, като тази река, да изпълняваме Неговите заповеди? Би ли могъл да бъде осъществен тогава смисълът на нашия живот? Ако ние автоматически бихме правили добро и по природа бихме били разумни, ако всичко около нас от само себе си с пълна принудителна очевидност свидетелстваше за Бога, за разума и доброто, то всичко изведнъж би станало абсо-

лютно безсмислено тъй като "смисълът" е разумното осъществяване на живота, а не действието на навит часовник. Смисълът е истинското откриване и удовлетворяване на тайните дълбочини на нашето "аз", а нашето "аз" е немислимо без свобода тъй като свободата, спонтанността изисква възможност за собствена инициатива. Последната предполага, че не всичко върви гладко, "от само себе си", че има нужда от творчество, от духовна мощ, от преодоляване на преградите. Царството Божие, което би се получавало "даром" и би било веднъж завинаги предопределено, съвсем не би било за нас Царство Божие тъй като в него ние трябва да бъдем свободни съучастници в Божията слава, синове Божии. Тогава бихме били не само роби, а мъртво винтче на някакъв необходим механизъм"⁹.

Следователно в процеса на човешкото развитие би трябвало да съществува в ъ з м о ж н о с т да се тръгне по лъжлив път, по своему да оцениш себе си и своето положение в света.

Ползвайки се от дадената му свобода, човекът не само е изменил на своето призвание, но му оказва съзнателна съпротива. Библията изобразява това във вид на посетителство към плодовете на "дървото за познаване на добро и зло", а мотивите за нарушаване на заповедта се наричат желания на хората "да бъдат като богове".

В светлината на старозаветната терминология "познанието на доброто и злото" може да бъде изтълкувано като власт над света¹⁰. Но това не е онази власт, която е била изначално дадена на човека от Бога, а власт автономна, утвърждаваща с в о и цели и свои критерии за живота и мисленето.

Първородният грях може да бъде представен конкретно във вид на опит на човека да повлияе върху природата, използвайки дадените му сили единствено само за користни цели. Самият този акт "първият в историята на магията" е довел до вътрешна преориентация на човека и е внесъл несъгласуваност в цялото негово съществуване.

Съдбоносната граница била премината: човекът осъзнал, че той е свободен, че може да действа против Бога. Главомайваща бездна се разкрила пред него и този, който бил създаден да стане борец срещу Хаоса, станал негов роб. Пътят към дървото на живота бил затворен. Законите, властващи в природата, завладяли човека, хармонията между духа и плътта била нарушена, между Небето и Земята зейнала пропаст...

* * *

Първородният грях е рушене на духа. Духът утвърдил себе си не в Бога, а в самия себе си. Рушенето размътило потока на ноосферата, възпрепятствало нейното движение напред. Да се обясни с рационални термини този порив назад, този регрес, това отстъпление в тъмнината е невъзможно — тук е прагът на разума, краят на бездната.

Малцина са християнските мислители, които така отчетливо го осъзнават както Бердяев. "Грехопадението — казва той, е религиозно-метафизически, а не морален факт, то лежи неизмеримо по-дълбоко от моралността и единичното проявление на човешката психика. Грехопадението е извършено в дълбочината на мистическата стихия на света. Това е тайнствен факт на метафизическата свобода, разкъсване на битието и поробване на неговите части, а не нарушаване на моралната законност"¹¹.

И тук трябва да се върнем към въпроса: бил ли е човекът първият в творението, който е превърнал своята свобода в оръдие на злото? Той ли е станал първенец на духовния метеж и, отстъпвайки от Бога, нарушил хармоничната организация на мирозданието?

Твърде съблазнително е да се съгласим с това. Нали е толкова очевидно, че човекът твърде често проявява себе си като осквернител на природата, насилник и разрушител!

Нерядко са тълкували библейското учение именно в този смисъл. В човека са виждали първопричината на космическото несъвършенство и тази мисъл по странен начин започнала да изглежда едва ли не като аксиома на богословието¹².

Между впрочем Библията недвусмислено свидетелства, че не е имало такъв дочовешки свят, в който биха отсъствали смъртта и взаимното изяждане на съществата. В Писанието, например, няма ни най-малък намек за това, че хищните животни се появяват едва след грехопадението. Отците на Църквата, коментирайки библейската история на творението, говорят за първосътворената природа, в която има и борба, и живот на едни за сметка на други¹³.

Вече казахме, че вярата не може да приеме възгледа, според който жестокият свят е истинско отражение на висшата творческа воля на Логоса.

Съмненията тук са неизбежни. Те са прекрасно изразени от английския поет Уйлям Блейк в неговото мистическо стихотворение за тигъра, в което има такива строфи:

Нима същата тази сила,
Тази мощна длан
И агнето е сътворила,
И тебе, нощен плам?

В действителност религиозното съзнание се противи на мисълта, че космическото зло произтича от Бога. А тъй като то е съществувало преди човека неговият източник трябва да се търси не в него и не в Твореца.

Отговор на този въпрос дава Библията. Тя казва, че човек е отстъпил от Бога, поддавайки се на изкушението на змията. Именно тя внушила на хората, че нарушавайки заповедта, те ще станат "като боговете".

* * *

Символът на змията е достатъчно прозрачен. Преди всичко той е свързан с представата за подло същество, коварно и в същото време страшно могъщо. Змията се

прокрадва незабелязано и хапе внезапно. Тя притежава омагьосваща сила. Изначалният страх от змиите живее и досега в подсъзнанието на човека. В същото време в митологията на древните змията е била разпространена като емблема на езическите божества. В древните космогонии тя е олицетворявала Бездната. Змията е била бог на плодородието и едновременно на разрушението и Хаоса¹⁴. Ето защо старозаветният автор се обръща към образа на змията.

"Християнското богословие — отбелязва Сергей Трубецкий — се формира в борбата с ересите. Еврейската религиозна мисъл се развива в упорита и тежка борба с езичеството от чуждестранен и национален произход."¹⁵ В библейското съзнание богоотстъпничеството се асоциира с езическа съблазън. Змията като атрибут на боговете на плодородието станала символ на злото, на противенето на истинния Бог. Аналози на змията в Библията се явяват чудовищата на Хаоса. Там те, както и змията, не са богове, а твари, надигнали се срещу Създателя. В Апокалипсиса "древната змия", Дракона и Сатаната — са синоними. За тази сила Иисус Христос говори като за "княз на света", с който Той е дошъл да се бори.

Така Библията, както подчертава един от съвременните богослови, учи за "свръхисторически, свръхчовешки демонични фактори, действащи в една по-обширна Вселена и възпрепятстващи достигането на божествените цели"¹⁶. Именно затова християнството има основание да говори за извършеното преди човека космическо грехопадение.

Всички аспекти, всички планове на мирозданието са свързани помежду си. То представлява от само себе си цялостна система на "небето и земята, видимото и невидимото". В нея няма нищо абсолютно изолирано.

"Светът — казва Бердяев — е йерархически организъм, в който всички части са свързани помежду си, в който това, което става по върховете, се отразява в ни-

зините... Митът за дявола символически отразява събитие, станало на самия връх на духовния свят, във висшата точка на духовната йерархия. Тъмнината първоначално се съгстила във висшата точка на духовната йерархия, там свободата за пръв път е дала отрицателен отговор на Божия зов, на Божията потребност от любов към своя ближен, там творението тръгнало по пътя на самоутвърждаването и самоотчуждението, по пътя на раздялата и ненавистта.¹⁷

Именно по такъв път на противоборство е тръгнал човекът. Вместо да ускори тържеството на силите на Логоса, той слушал внимателно гласа на изкушителя. Писанието нарича Сатаната "баща на лъжата" и "човекоубиец" тъй като измамата, лъжата в гигантски мащаби станали оръдие против висшата Истина. "Ще бъдете като богове" говорела змията и прельстила, излъгала човека. Отпадането не направило хората богове, а напротив, подронило техните сили отделяйки ги от дървото на живота. Законът на разпадането и смъртта настигнал и покорил човека.

Ако тайната на космическото зло остава за нас едва уловима в дълбините на духовните светове, то човешкият грях се постига от нас — участниците в неговата разрушителна работа — непосредствено в опита.

В безсилието пред страстите, във "волята за власт", терзаеща духа на човека, в неговото лъжливо самоутвърждаване — като че ли отново се разиграва драмата на първочовека. И не се ли отразява предсветовното грехопадение в нашата горделива мечта да създадем свят по с в о й план и замисъл? Не е ли "карамазовският бунт" увереността, че ние бихме сътворили по-добра вселена, отколкото Бог, само слабо ехо на предсветовния бунт? Не звучи ли в нашите умове, както и в първите дни, змийският шепот: "ще бъдете като богове"? Дървото се познава по плода; бащата на лъжата — по своето въздействие върху хората...

Възниква нов въпрос, който е бил повдигнат още в раннохристиянската епоха, впоследствие с особена острота поставен от Толстой. Ако грехът е поразил първите хора, то защо неговата власт се разпространява върху следващите поколения? Какво отношение към нас могат да имат далечните прадеди, живели в зората на съществуването на човека?...

"Юридическото" тълкуване на първородния грях и неговите последствия, които говорят за "наказание на потомците за греха на бащите", не само е безсмислено, но и кощунствено. Дори човекът, с неговото несъвършено чувство за истина, разбира, че подобно наказание е безмерно жестоко и противоречи на евангелското откровение за Бога.

Тук нищо не може да реши и позоваването на наследствеността. Да се привличат природните механизми за обясняване на духовните проблеми не е по-малко кощунство.

И така, нека от Бога да са отпаднали един, двама, сто човека — защо тяхното отпадане трябва да се преживява от милиардите техни потомци като свое собствено? Защо на първите престъпници е била дадена такава безмерна власт над човечеството, че заради тях го постига неизбежно болестта на греха и трагедията на отпадането от Бога? Какво отношение имаме ние към тях, за да носим върху себе си последствията на падението им?

От тази безизходица няма излизане, ако приемем библейското учение в грубо юридически и буквален смисъл. Но всичко се изменя, ако се обърнем от буквата към духа и се постараяме да си изясним какво стои в Писанието зад името "Адам".

Под влияние на изобразителното изкуство представата за Адам обикновено се свързва с първото човешко същество, което обитава в прекрасната райска градина.

Но изкуството в дадения случай само външно възпроизвежда библейската символика без да разкрива нейния смисъл. В Библията "Адам" обозначава нещо повече.

Преди всичко тази дума като собствено име е употребена от свещените писатели само четири пъти. В останалите случаи то има нарицателно значение и буквално се превежда "човек". В книга Битие (1:26) думата "Адам" явно има м н о ж е с т в е н, събирателен смисъл, който преобладава и в другите части на Библията¹⁸. Адам се мисли не толкова като отделна личност, колкото като олицетворение на цялото човечество. Подобно свеждане на групата към една фигура въобще е присъщо на библейския начин на мислене. В Писанието много пъти се говори за Иаков, Мицраим, Асур като за лица макар в действителност да става дума за народи.

Философското осмисляне на старозаветния "Адам" за пръв път е предложил Филон Александрийски, който говори за него като за духовно същество, включващо цялото човечество. В Кабала "Адам Кадмон", Ветхийт Адам е "идея", цялостен принцип на човешкия род¹⁹.

В християнството тази традиция е била продължена и развита. Апостол Павел поучава за два Адама: стар и нов. Вторият не е нищо друго освен Църквата, глава на която е Христос²⁰. В III век Климент Александрийски е писал, че множествеността на хората е предшествана от тяхното духовно единство в Адам²¹. Според св. Григорий Нисийски "сътвореният човек няма специално име, той е в с е ч о в е к (к.н.А.М.), т. е. включващ в себе си цялото човечество"²².

Този "Адам" е бил създаден един-единствен път и именно в него е бил запечатан "Божият образ". "Това е — отбелязва св. Григорий — природата*, разбрана като цяло."²³ Тя съществува и понастоящем, въплъщавайки се в индивидите, но съхранявайки при това своето единство.

* Т. е. човешка душа.

Мисълта за човечеството като цялостен "Адам" е отразена и в богослужебните текстове на Църквата. В тях постоянно се говори за Иисус Христос, Който дошъл на света да спаси "Адам". Няма основания в подобни думи да се вижда единствено първочовека.

Точно така философската интуиция и науката откриват това съществено единство на човека. За него говорят и биологическите, и социалните, и психологическите връзки, които съединяват в едно цяло вида *Homo Sapiens*. Конт го нарича Велико същество. Съзнанието за цялостния "Адам" е отразено в творчеството на Вяч. Иванов и Екзюпери. Юнговата представа за "колективното подсъзнателно" също така показва дълбоката връзка в самия общочовешки дух. Аналогични процеси, които се осъществяват в умствения живот на разделените помежду си народи от древността, е косвено потвърждение на това. Цялата метаистория е история на единния Адам.

"Под Адам — казва Вл. Соловьев — се разбира не само отделно лице, наред с другите, а в с е е д и н н а л и ч н о с т (к.н.А.М.), която съдържа в себе си цялото природно човечество"²⁴. Мисълта на Соловьев продължава свещ. Сергей Булгаков. Той пише: "Адам няма индивидуално лице в този смисъл, в който ние сега го разбираме. Той не е само поредна величина. Човекът е един. Индивидите в неговия духовен организъм са "само отблясъци, ипостасни явления на единната човечност"²⁵.

Богословите свързват тази тайна за единомножествеността на ноосферата с учението за богоподобие на човека. Както единството на Съществуващото се открива в предвечното саморазличаване на Св. Троица, така и човекът в неговото идеално състояние ще обхване в себе си ипостасите на отделните индивиди. "Съществува само една човешка природа — казва Владимир Лоски — обща за всички хора, макар тя да ни се струва раздробена от греха и разделена на много индивиди"²⁶.

По какъвто и път да се е осъществил антропогене-

зисът, дали този тайнствен преврат е постигнал едно същество или няколко — "Адам" като такъв си остава единен.

Ние всички пребиваваме в това единство и в него сме увлечени по лъжлив път. Същността на грехопадението не е в някаква отделна вина, а във всеобщото човешко отпадане тъй като, както говори св. апостол Павел, в него (т. е. Адам) "всички са съгрешили" (Рим. 5:12). Именно затова ние носим върху себе си печата на трагическото разкъсване на битието и можем да осъзнаем себе си като участници в грехопадението. То се е извършило на равнище, превишаващо индивидуалното съзнание, но което обхваща вида като цяло. Затова всеки, раждащ се в света човек, е съпричастен на греха, бидейки "клетка" на общочовешкия духовен организъм.

Нещо повече, както в космогенезиса силите на хаоса не са били в състояние да прекъснат процеса на формиране, така и човекът не се е покорил изцяло на демонизма и злото. Извращаването на пътя не е довело до неговата окончателна гибел. В него се е запазил здравият корен, жаждата за съвършенство и познание, стремежът към доброто, тъгата по Бога. В тази непълна загуба на първоначалните дарове се съдържа залогът за по-нататъшното постъпателно движение на Адамовия род.

Да, наистина нашия живот е "участта на палача" и "лежи в злото", но дори и в този несъвършен и скръбен свят божественият Логос осъществява Своята съзидателна цел. Самото страдание, самата дисхармония предизвикват в човека протест, подбуждат да се търсят пътищата за тяхното преодоляване. В борбата и преодоляването им се кове човешкият дух.

Християнството не смята страданието за добро. Исус Христос е утешавал страдащите и изцелявал болните. Чрез тайнствените пътища на Божия промисъл дори злото може да се обърне в добро. Ненапразно много мислители казват, че само в "граничните ситуации", пред лицето на смъртта, отчаянието и страха, се разкрива

истинската човешка същност. Великите победи на духа са били родени в горнилото на страданията. По този път Бог не оставя човека сам, укрепва го, озарявайки неговия труд и борба със светлината на Откровението. Впоследствие творещият Логос Сам се включва в световния процес, съединявайки се с Адам чрез възплъщението. Той страда и умира заедно с него, за да го доведе до пасхалната победа.

"Дерзайте — Аз победих света" — казва Иисус Христос. "Победата, победила света, е нашата вяра!" възкликва Църквата с устата на св. апостол Йоан, който е прозрял Царството Божие.

Само Бог съзерцава творението в неговата безкрайна красота. Ние, които живеем само кратък миг на земята, не сме в състояние да обхванем цялата грандиозност на замислите на Твореца. Такава е основната мисъл в Книгата на Йов. Обаче и в ограничените рамки на своето битие ние в някаква степен предусещаме бъдещето като съзнателни съучастници на вселенската драма, в която човек, преминавайки през борбата, страданието и търсенето, се възвръща в бащиния дом...

Първото изкушение на човека било за него пробен камък: Адам се вслушал в гласа на змията и поискал да върви по нейния път на богопротивенето. Но и след този голям разрив, когато вратите на рая се затворили, връзката между небето и земята не се прекъснала. Бог продължил да присъства в живота на човека, който в сумрака на своето блуждаене не се уморявал да Го търси.